

Demaskowanie maski

Unmasking the Mask

Małgorzata Karwatowska

UNIwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Ewa Głazewska

UNIwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Słowa kluczowe

pandemia, maska, maska pandemiczna, twarz, funkcje maski

Keywords

pandemic, mask, pandemic mask, face, mask functions

Abstrakt

Niemal eksplozja – wywołana pandemią koronawirusa SARS-CoV-2 – w twórczości/produkcji masek nie tylko w Polsce, ale i na świecie sprawiła, że autorki postanowiły poddać analizom maski pandemiczne. Eksploracja stron internetowych pozwoliła na dotarcie do 300 różnego rodzaju masek. Rozważania koncentrują się wokół dwóch, ważnych i jednocześnie ściśle ze sobą powiązanych, kategorii: maski i twarzy. Celem artykułu jest próba odpowiedzi na następujące pytania: (1) W jaki sposób pandemia odmieniła postrzeganie twarzy?; (2) Jakie funkcje pełni obecna maska pandemiczna w kontekście funkcji przypisywanych dotychczas maskom tradycyjnym, rytualnym? Okazało się, że obok podstawowej funkcji ochronnej maski poddawane analizom pełnią szereg innych funkcji, takich jak np.: prestiżowe, estetyczne, identyfikacyjne, ekspresywne, impresywne, ludyczne, dydaktyczne/edukacyjne i protestacyjne. Pozwoliło to autorkom na konstatację, że maska jest nie tylko przedmiotem/artefaktem, ale również istotą ludzką, a także rodzajem dokumentu wizualnego, który charakteryzuje podmiot ją noszący.

Abstract

The outbreak of the SARS-CoV-2 coronavirus pandemic caused an almost explosion in mask creation/production, not only in Poland but worldwide, which prompted the authors to subject the pandemic masks to analysis. The exploration of websites allowed to identify 300 different types of masks. The discussion

focuses on two important and at the same time closely related categories: the mask and the face. The paper seeks to answer the following questions: (1) How has the pandemic changed the perception of the face; (2) What functions does the current pandemic mask fulfill in the context of the functions previously attributed to traditional, ritual masks? As it turned out, the analyzed masks, besides the basic protective function, fulfill a number of other functions, such as: prestige, aesthetic, identification, expressive, impressionistic, ludic, didactic/educational and protest. All these allowed the authors to conclude that the mask is not only an object/artifact, but also a human being, as well as a kind of visual document that characterizes the subject wearing it. The method used in this research is content analysis.

Nie mogę uwolnić się od myśli, że moja maska rzuca na moją twarz i na twarze innych ludzi niepojęty cień smutku, niezmienny wyraz żalu, zmieniając twarz w nieruchomą fasadę, w której tylko oczy wyrażają nerwowym gestem dezaprobatę z tak radykalnie odmienionej twarzy. Obyśmy my, ludzie, wkrótce odzyskali nasze twarze¹.

Massimo Leone

Rozważania poczynione w poniższym artykule koncentrują się wokół dwóch, ważnych i jednocześnie ściśle ze sobą powiązanych, kategorii: maski i twarzy. Celem artykułu jest próba odpowiedzi na następujące pytania: (1) W jaki sposób pandemia odmieniła postrzeganie twarzy?; (2) Jakie funkcje pełni obecna maska pandemiczna w kontekście funkcji przypisywanych dotychczas maskom tradycyjnym, rytualnym? W artykule analizie zostaną poddane także liczne słownikowe definicje maski, by ukazać polifonię semantyczną tego terminu – artefaktu funkcjonującego w zupełnie nowym, pandemicznym środowisku społeczno-kulturowym. Materiałem badawczym staną się natomiast internetowe przykłady masek (300) analizowane jako tekst².

I. Pandemia

Data 4 marca 2020 roku okazała się dniem, który zapowiadał daleko idące konsekwencje, zarówno dla naszych losów indywidualnych, jak i zmian dotyczących zachowań zbiorowych. Wtedy bowiem odnotowano w Polsce

¹ M. Leone, *The Semiotics of the Medical Face Mask: East and West*, "Signs & Media" 1 (2020), s. 65, DOI:10.1163/25900323-12340004.

² Tak więc przyjętą przez nas w artykule metodą jest analiza treści. Piszą na jej temat np.: M. Łobocki, *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa 1978; T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 1998; W. Zaczyński, *Praca badawcza nauczyciela*, Warszawa 2005.

pierwszy potwierdzony przypadek zakażenia nowym koronawirusem SARS-CoV-2, zwanym COVID 19³. Wówczas na świecie zanotowano już ponad 93 tysiące przypadków – najwięcej w Chinach, bo ok. 80 tys., ponad 5 tys. w Korei Południowej, ale wirus przypuścił pierwszy atak także na Europę – we Włoszech odnotowano ponad 2,5 tys. przypadków⁴. Kilka dni później (11 marca) Światowa Organizacja Zdrowia zakomunikowała, że mamy już do czynienia z pandemią. Dziś, kiedy piszemy te słowa, tj. 11 sierpnia, na świecie potwierdzono blisko 205 mln przypadków zachorowań (w Polsce 2 884 361). Wirus zebrał śmiertelne żniwo – na świecie zmarło ponad 4 mln 327 tys. ludzi, w tym w Polsce ponad 75 tysięcy⁵.

Nikt nie podejrzewał, że wirus się rozprzestrzeni w tak błyskawicznym tempie, obejmie tak szeroki obszar geograficzny i tak szybko pojawią się kolejne jego mutacje. Można już bez przesady powiedzieć, że pandemia wpłynęła na wiele dziedzin życia, w tym systemy prawne, ale co dla nas bardziej istotne – na kulturę i zachowania społeczne. Jednym z ciekawszych zjawisk, zarówno z punktu widzenia językoznawczego, kulturoznawczego, jak i socjologicznego było pojawienie się mody na maski, czy jak się zdrobniale mówi w języku polskim – maseczki. Zgodnie z przepisami prawa, obowiązek noszenia masek najpierw dotyczył przestrzeni publicznych i prywatnych, później miał być już egzekwowany w ściśle określonych strefach i odnosił się (nadal tak się dzieje) do wszystkich obywateli.

Maska stała się artykułem pierwszej potrzeby. Na początku pandemii, w związku z deficytem na rynku masek medycznych, rozkwitła twórczość chałupnicza, a internet obfitował w filmiki instruktażowe z serii „zrób to sam”. W zasadzie dominowały dwa dopuszczane przez prawo nurty – maseczek materiałowych oraz profesjonalnych: zwykłych chirurgicznych i tych – dużo droższych – ale zapewniających znacznie większą ochronę przez wirusami: FFP1, FFP2 i FFP3.

Jak trafnie zauważa wybitny znawca problematyki masek w Polsce Wojciech Dudzik w *Epilogu. Załóż maskę!* do książki *Maska w kulturze współczesnej Europy. Teorie i praktyki*:

W styczniu 2020 roku na całym świecie zaczęto masowo nosić maski. Najpierw na lotniskach, w środkach komunikacji, potem też na ulicach, w skle-

³ Wirus ten został wykryty w chińskim mieście Wuhan pod koniec 2019 r.

⁴ https://www.rmf24.pl/raporty/raport-koronawirus-z-chin/polska/news-rok-temu-wykryto-pierwszy-przypadek-koronawirusa-w-polsce-pa,nId,5069622#crp_state=1 (dostęp: 3.08.2021).

⁵ <https://www.medonet.pl/zdrowie/zdrowie-dla-kazdego,zasieg-koronawirusa-covid-19--mapa-,artykul,43602150.html> (dostęp: 11.08.2021); <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (dostęp: 11.08.2021).

pach i w innych miejscach publicznych. Rozpoczynał się właśnie karnawał, ale to nie on stał się powodem coraz częstszego sięgania po maskę. Nie chodziło też o nowy protest uliczny czy o ukrywanie bądź zmianę tożsamości. Maską roku 2020 stała się maska ochronna, maska chirurgiczna zasłaniająca usta i nos, zawiązywana z tyłu głowy za pomocą tasiemek albo mocowana gumkami na uszach⁶.

Obowiązek noszenia masek dotyczy obu stron dramatu – zarówno personelu medycznego (w tym przypadku obowiązuje pełny strój zabezpieczający przed potencjalnym zakażeniem wirusem złożony z fartucha, ochraniaczy na buty, maski, przyłbicy, gogli), jak i potencjalnych pacjentów, czyli wszystkie osoby przebywające na określonym, objętym restrykcjami pandemicznymi terytorium. Warto jednak sięgnąć do przykładu historycznego, funkcjonalnie wiążącego się z dzisiejszymi maskami pandemicznymi – maski doktorów dżumy czy doktorów plagi datowanych na XVII wiek i czas „czarnej śmierci”. Doktor dżumy izolował się od chorych i zmarłych zakładając specjalny kostium złożony, poza samą maską, z płaszcza wykonanego z nawoskowanego czarnego materiału bądź koziej skóry, kapelusza, rękawiczek i różdżki/laski. Natomiast maska – biała lub czarna – w miejscach otworów na oczy wyposażona była w szkiełka. Miała też charakterystyczny dziób (bardzo długi zaokrąglony nos), w którym znajdowały się aromatyczne zioła i środki dezynfekcyjne. Ich zadanie polegało na filtrowaniu powietrza i ochronie przez bakteriami⁷. Długi dziób wymuszał również dystans, który jest także czynnikiem obligatoryjnym obecnie. *Social distancing* – te słowa stały się popularnym zwrotem na nowo określającym nasze relacje przestrzenne i społeczne. Przestrzeń bowiem „mówi”, by nawiązać do twórczości Edwarda T. Halla⁸, ale zmienia się też jej recepcja.

⁶ W. Dudzik dodaje, że znane były przykłady nakazów noszenia masek w przestrzeniach publicznych, choć nie na taką skalę, o jakiej mowa obecnie i nie z powodów medycznych: „na przykład w Wenecji w 1776 roku uchwalono prawo zobowiązujące kobiety do zakładania maski w teatrze – by mężczyzna nie był narażony na rozpoznanie, czy przybył na przedstawienie z własną żoną, czy z obcą damą. Miało to jakoby chronić honor rodziny!”. Zob. W. Dudzik, *Maska w kulturze współczesnej Europy. Teorie i praktyki*, Warszawa 2020, s. 255.

⁷ Podajemy za: W. Dudzik, *Maska*, op. cit., s. 258. Zob. też C. McCarty, *Maska – atak/obrona*, przeł. A. Łuksza, [w:] *Paradoksy maski. Antologia*, wybór i przekł. W. Dudzik, A. Łuksza, D. Sosnowska, wstęp i red. nauk. W. Dudzik, Warszawa 2018, s. 137. W owym dziobie znajdowała się mieszanka nawet 55 ziół oraz m.in. mirry, cynamonu i miodu. Zob. E. Blakemore, *Why plague doctors wore those strange beaked masks*, <https://www.nationalgeographic.com/history/article/plague-doctors-beaked-masks-coronavirus> (dostęp 8.08.2021).

⁸ Nawiązanie do tytułu 10. rozdziału książki E. Halla pt. *Bezgłośny język*, przeł. R. Zimand, A. Skarbińska, Warszawa 1987, s. 161-179.

Maski pandemiczne traktować można jako *case studies*. Oczywiście maski medyczne różnią się od tych analizowanych przez etnologów czy historyków sztuki. Dzisiejsze codzienne maski nie są używane w celach rytualnych, choć można powiedzieć, że tworzy się przecież pewien rytuał ich zakładania i zdejmowania. Noszenie masek nie jest zwyczajowe, a wynika z konieczności, zajmują też one dużo mniejszą powierzchnię twarzy niż te „przedpandemiczne”.

II. O twarzy

W kontekście konieczności noszenia masek ponownie okazało się, że „Najbardziej zajmująca nas powierzchnia na Ziemi to powierzchnia ludzkiej twarzy”⁹. Mamy do czynienia z supremacją twarzy, która nie tylko stanowi niezwykle cenne źródło informacji, ale jest ważnym narzędziem w procesie przekazywania znaczenia¹⁰. Jak pisał Dale Leathers „W mgnieniu oka wyraz twarzy może pchnąć nas na wyżyny ekstazy lub wtrącić nas w głębię rozpacz”¹¹. Niezależnie od tego, czy zgodzimy się z tak dramatycznym ujęciem przywołanego teoretyka komunikacji niewerbalnej, twarz jest nie tylko podstawowym miejscem ujawniania emocji, ale i najważniejszym wyróżnikiem jednostki. Nie bez powodu „Twarze są ikonami celebrowanymi w postaci fotografii wieszanych na ścianach, stawianych na biurkach i noszonych w portfelach”¹². Wszechogarniająca moda na selfie – z pogranicza narcyzmu i wojeryzmu – w swej istocie związana jest właśnie z utrwalaniem i rozpowszechnianiem wizerunku własnej twarzy. Twarzy, której tak

⁹ G.Ch. Lichtenberg, *Bruliony*, F 88; za: H. Belting, *Faces. Historia twarzy*, przeł. T. Zatorski, Gdańsk 2015, s. 7. Warto dodać, że na twarzy koncentrowała się pseudonauka zwana fizjonomiką (daw. fizjognomika), definiowana jako „umiejętność poznawania właściwości umysłowych i postaw uczuciowych człowieka z wyglądu jego twarzy i całego ciała”. Jej historia sięga czasów Arystotelesa i jego traktatu *Fizjognomika* <https://sjp.pwn.pl/sjp/fizjonomika;2459352.html> (dostęp: 4.08.2021).

¹⁰ Magdalena Hasiuk (*Ciało i maska w kulturze*, „Kultura Współczesna” 3 (41), 2004, s. 259) dowodzi, że „Twarz, najważniejsza część głowy, symbolizuje manifestację ducha i pozostaje w opozycji do reszty ciała, stanowiącego manifestację materii. Twarz porównuje się do wszechświata i mikrokosmosu, sięgając do symboliki jedyne, doskonałości, boskości i słońca. Twarz jest nie tylko uprzywilejowanym miejscem objawienia intymności i indywidualizmu, ale także obszarem wypowiedania słowa i lokalizacji narządów zmysłu”.

¹¹ D.G. Leathers, *Komunikacja niewerbalna. Zasady i zastosowania*, przekł. M. Trzcńska, Warszawa 2007, s. 41.

¹² P. Ekman, *Kłamstwo i jego wykrywanie w biznesie, polityce i małżeństwie*, przeł. Sz.E. Draheim, M. Kowalczyk, Warszawa 2010, s. 76.

naprawdę nigdy nie widzieliśmy, bo możemy dostrzec jedynie jej odbicie, kreatywnie natomiast manipulujemy jej przedstawieniami.

„Twarz jest metonimią osoby, a dokładniej synekdochą – gdzie część używana jest na oznaczenie całości – posługujemy się nią w rozmaitych gatunkach kultury i sztuki, ale również w życiu codziennym”¹³. Anna Szykowska-Piotrowska zastanawia się, „Co czyni twarz tak wyjątkową, aby jej zażarcie bronić lub zapalczywie z nią walczyć?”. Wymienia kilka istotnych powodów: (1) to w ciele wyróżnik, który jest najbardziej charakterystyczny (kluczowe znaczenie pełnią oczy); (2) w kulturze zachodniej to część ciała zawsze odkryta, którą traktować można jako wyjątkowo urozmaicony tekst do interpretacji; (3) czytanie twarzy może mieć praktyczne zastosowanie, jak to czyniła fizjonomia; (4) „twarz otwiera i umożliwia międzyludzką komunikację; emocje i namiętności trwalej się na niej malują niż na ciele”¹⁴.

Jak pisze Hans Belting, „Twarz ma każdy. Ale to twarz pośród wielu twarzy i twarzą staje się dopiero wówczas, gdy wchodzi w kontakt z innymi twarzami, gdy na nie spogląda albo gdy to one spoglądają na nią”¹⁵. Badacz kontynuuje: „Język przechowuje rozmaite doświadczenia, mające źródło w praktyce twarzy. Szczególnie pouczające są metafory, których używamy wszyscy, nawet się nad nimi nie zastanawiając. Powiedzenia: »zachować twarz« albo »stracić twarz« należą do tego rodzaju metafor. Mówią one o panowaniu nad twarzą albo o jej zagrożeniu, lecz oba prowadzą do wnętrza osoby, której twarz mamy na myśli”¹⁶. Erving Goffman utrzymywał, że charakterystyczną cechą kontaktów międzyludzkich jest dbałość o to, aby w trakcie interakcji zachować „twarz” swoją i interlokutora¹⁷. Metaforę „twarzy” w badaniach nad grzecznością wykorzystali Penelope Brown i Stephen Levinson. Dowiedzieli oni, iż każdy człowiek ma dwie „twarze”: negatywną (odpowiadającą u E. Goffmana terytorium JA, obejmuje ona ciało i jego „przedłużenia”; dobra materialne jednostki; strefę przestrzenną, w której porusza się podmiot; terytorium czasowe i wreszcie zbiór informacji dotyczących sfery prywatnej,

¹³ A. Szykowska-Piotrowska, *Po-twarz. Przekraczanie widzialności w sztuce i filozofii*, Gdańsk-Warszawa 2015, s. 30. Autorka wyjaśnia, że jeśli ktoś ją poprosi o pokazanie zdjęcia jej syna i ona pokaże jego twarz, to odbiorcy wystarczy, jeśli zaś pokazałaby fotografię ciała, ale bez twarzy, zostanie to uznane za niewystarczające, a przede wszystkim dziwne.

¹⁴ Ibidem, s. 63.

¹⁵ H. Belting, op. cit., s. 7.

¹⁶ Ibidem. Belting stworzył neologizm „praktyka twarzy” (*Gesichtspraxis*) w analogii do stosowanego przez siebie pojęcia „praktyka obrazu” (*Bildpraxis*). Praktyka twarzy to mimika poddana konwencjom społecznym, istniejącym w pewnych środowiskach. Zob. H. Belting, op. cit., przyp. 1, s. 307.

¹⁷ Por. E. Goffman, *Człowiek w teatrze życia codziennego*, tłum. H. Datner-Śpiewak, P. Śpiewak, Warszawa 2000.

intymnej jednostki) i pozytywną (odpowiadającą narcyzmowi, kiedy to rozmówca będąc przekonany o własnej wartości, chce narzucić te wyobrażenia odbiorcy)¹⁸. Zdaniem Małgorzaty Kity „W każdej interakcji dochodzi [...] do konfrontacji czterech „twarzy”: twarzy pozytywnej i twarzy negatywnej jednego rozmówcy oraz twarzy pozytywnej i twarzy negatywnej allokutora”¹⁹.

Z kolei H. Belting pisze wręcz, że „twarz to nasza częśćka społeczna”²⁰. W podobnym duchu wypowiadał się Claude Lévi-Strauss: „Twarz jest ośrodkiem funkcji społecznych czy wręcz uspołeczniających [...]; to na nim opiera się wyrażanie uczuć, wywodzących się niewątpliwie z natury, lecz w każdej kulturze przetworzonych we właściwych im skali i stylu. Dzięki twarzy i poprzez twarz człowiek komunikuje się z drugim człowiekiem”²¹. I utrzymywał, że podmiot „zakładając maskę, potwierdza własną egzystencję społeczną, demonstrować ją i kodyfikuje za pomocą symboli”²², a „maska nie jest nigdy, ani nawet przede wszystkim, zwykłą podobizną fizyczną. Są na niej obecne emblematy, insygnia i symbole przywołujące rangę społeczną, funkcje i godności”²³. Dudzik natomiast dodaje: „Dzięki nieustannej powszechnej produkcji i konsumpcji twarzy, poddawanej dowolnej obróbce, manipulacji i przemianie, zaciera się granica między twarzą a maską”²⁴. Polly Savage wylicza kolejne elementy: „Maski jako kategoria przedmiotów są szczególnie uwikłane w relacje społeczne, nie tylko jako towary, ale też znaczniki tożsamości, statusu, własności, kolonializmu, widowiska i działania, zabawy, religii i wielu innych rzeczy”²⁵. W kontekście produkcji i konsumpcji twarzy medialnych mówi się nawet o „społeczeństwie facjalnym”, które bezustannie produkuje twarze²⁶.

Warto zaznaczyć, że podejście do twarzy nie jest jednak uniwersalne kulturowo, na przykład zamaskowaną twarz postrzega się inaczej w Polsce,

¹⁸ P. Brown, S. Levinson, *Politeness: Some Universals in Language Use*, Cambridge 1987.

¹⁹ M. Kita, *Językowe rytuały grzecznościowe*, Katowice 2005, s. 308.

²⁰ H. Belting, op. cit., s. 8.

²¹ C. Lévi-Strauss, *Maska*, przeł. Ł. Jurasz-Dudzik, [w:] *Paradoksy maski. Antologia*, wybór i przekł. W. Dudzik, A. Łuksza, D. Sosnowska, wstęp i red. nauk. W. Dudzik, Warszawa 2018, s. 19-20.

²² C. Lévi-Strauss, *Maska*, op. cit., s. 21. Zob. też C. Lévi-Strauss, *Drogi masek*, przeł. M. Dobrowolska, Łódź 1985.

²³ C. Lévi-Strauss, *Maska*, op. cit., s. 23.

²⁴ W. Dudzik, *Maska*, op. cit., s. 245.

²⁵ P. Savage, *Gry dla publiczności. Maski w galeriach i muzeach*, przeł. A. Łuksza, [w:] *Paradoksy maski. Antologia*, wybór i przekł. W. Dudzik, A. Łuksza, D. Sosnowska, wstęp i red. nauk. W. Dudzik, Warszawa 2018, s. 270.

²⁶ Nawiązanie do pojęcia, którego autorem jest Thomas Macho. Autor ten pisze również o zjawisku „prolifracji twarzy”, które wywodzi z nowoczesnych technik „powielania portretu”. Zob. więcej H. Belting, op. cit., s. 214-215 i 42.

a inaczej w Japonii. Noszenie maski nie będzie tak samo uciążliwe dla Japończyków, jak dla naszych rodaków. I nie chodzi tu tylko o fakt, że mieszkańcy Japonii od dawna są przyzwyczajeni do noszenia masek, ale dlatego, że w tym kręgu kulturowym wpatrywanie się w czyjąś twarz czy patrzenie prosto w oczy uznawane jest za zachowanie niegrzeczne, powodujące dyskomfort u nosiciela maski. Nasze doświadczenia facjalne są zupełnie inne, to brak kontaktu wzrokowego traktowany jest jako zakłócenie interakcji i interpretowany w wielu, zazwyczaj negatywnych, aspektach.

Społeczno-kulturowe znaczenia twarzy w sytuacji zakrycia niezwykle ważnego, znaczącego jej obszaru, tj. ust, każe skoncentrować się na wyższych, odkrytych rejonach twarzy – czole i oczach, a w szczególności oczach, które muszą przejść na siebie „ciężar” komunikowania. „Aby umożliwić człowiekowi wyrażanie myśli, natura obdarzyła go nie tylko głosem i językiem [...]. Pozwoliła także mówić jego czołu i oczom”²⁷ zauważał XVII-wieczny autor. John Urry, analizując kulturową hierarchię zmysłów, dostrzegł, że zachodnią kulturę i myśl społeczną w ostatnich kilku stuleciach cechowała hegemonia wzroku²⁸. I choć analizy kultury wizualnej, czy charakterystyki wzrokocentryczności, są dobrze ugruntowane w teoriach kulturoznawczych i medioznawczych, przywołują na myśl powrót do centralnego znaczenia spojrzenia. Co staje się szczególnie wymowne w kontekście wymuszonego pandemicznego odejścia od smaku i węchu²⁹. Tak więc, jeśli nawet nie doświadczyliśmy czasowej anosmii bądź ageuzji³⁰, jako osoby zakażone wirusem, to i tak konieczny i postulowany dystans przestrzenny oddziela nas od polifonii komunikacyjnej innych zmysłów, tj. odczuwania dotyku czy zapachu.

Oczy pozostają więc podstawowym kanałem komunikacyjnym, a spojrzenie jest pierwszym zaproszeniem do komunikacji wymagającym reakcji odbiorcy przekazu. Spojrzenie pełni wiele istotnych funkcji, spośród których najważniejsze to: regulacja przebiegu interakcji, monitorowanie informacji zwrotnych, odzwierciedlenie procesów poznawczych, wyrażanie emocji oraz

²⁷ M. Cureau de la Chambre, *L'Art de connaître les hommes*, Paris 1659, s. 1. Podajemy za J.-J. Courtine, C. Haroche, *Historia twarzy. Wyrażanie i ukrywanie emocji od XVI do początku XIX wieku*, przeł. T. Swoboda, Gdańsk 2007, s. 7.

²⁸ J. Urry, *Socjologia mobilności*, tłum. J. Stawiński, Warszawa 2009, s. 117.

²⁹ Warto przypomnieć, że czasowa utrata smaku i węchu jest dosyć charakterystycznym symptomem, szczególnie pierwotnego wariantu COVID-19.

³⁰ Ageuzja to „całkowite zniesienie odczuć smakowych”, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/ageuzja;3866288.html> (dostęp: 5.08.2021); anosmia wg *Encyklopedii PWN* to „całkowity brak powonienia” <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/anosmia.html> (dostęp: 5.08.2021).

komunikowanie natury relacji międzyludzkich³¹. Ze spojrzeniem wiążą się liczne reguły interakcyjne, które Michael Argyle nazywa regułami patrzenia (*laws of looking*)³². Dale Leathers pisze nawet o wzrokowej etykiecie, czyli niepisanych, ukrytych zasadach patrzenia obowiązujących w danej grupie czy kulturze³³.

Oczy pozostały jedyną znaczącą „nagą” częścią twarzy, jednocześnie obszar ust i okolic został automatycznie wyłączony z „użytku”. Nie zakomunikujemy więc uśmiechu, grymasu i niezliczonej ilości innych znaczących zachowań mimicznych twarzą zasłoniętą maską, pozostają nam więc oczy i komunikaty wizualne widniejące na masce³⁴.

III. O masce

Zdefiniowanie maski jest zadaniem karkołomnym i sprawia poważne trudności. Richard Weihe tak definiuje problem: specyfika maski „okazuje się szczególnie trudno uchwytnym przedmiotem badań, w najwyższym stopniu zmiennym i poliwalentnym”³⁵, stąd niemożliwe wydaje się by tylko jedna dyscyplina nauki była w stanie wyjaśnić jej fenomen³⁶. Pierwsze skojarzenie badań nad maską biegnie w stronę teatrologii, etnologii, historii sztuki czy religioznawstwa.

³¹ M.L. Knapp, J.A. Hall, *Komunikacja niewerbalna w interakcjach międzyludzkich*, tłum. A. Śliwa, L. Śliwa, Wrocław 1997, s. 451-455.

³² Zob. M. Argyle, *The Laws of Looking*, „Human Nature”, January 1: 1978, s. 32-40; za: A. Synnott, *The Body Social. Symbolism, Self and Society*, London–New York 1993, s. 218.

³³ Zob. D. Leathers, op. cit., s. 84. Autor podaje następujący przykład funkcjonowania takich reguł: „Nie wpatruj się w intymne strefy ciała obcej osoby, chyba że chcesz zostać napiętnowany jako dewiant.” Ibid.

³⁴ Na marginesie warto dodać, że zasłonięcie ust maskami nie powstrzymało wysiłków stworzenia inwigilacyjnych systemów rozpoznawania twarzy. Chińska firma Hanvon w marcu 2020 r. ogłosiła, że stworzyła system, będący w stanie rozpoznać ludzkie twarze z 95% prawdopodobieństwem właściwej identyfikacji osoby w masce. Dotychczasowe systemy rozpoznawania twarzy, oparte na danych biometrycznych – cyfrowym owalu twarzy, w konfrontacji z twarzami przyodzianymi w maski okazały się zawodne. Zob. <https://wyborcza.biz/biznes/7,177151,25772328,chinczy-cy-maja-program-do-rozpoznawania-twarzy-w-maskach-informatyka.html?disableRedirects=true> (dostęp: 5.08.2021).

³⁵ R. Weihe, *Paradoks maski*, [w:] *Paradoksy maski. Antologia*, wybór i przekład W. Dudzik, A. Łuksza, D. Sosnowska, wstęp i red. nauk. W. Dudzik, Warszawa 2018, s. 27.

³⁶ Zob. L. Buchalik, *Maska dogońska*, [w:] *Maska. Zakrywanie i odkrywanie pomiędzy Wschodem i Zachodem. Studia na pograniczach antropologii i estetyki porównawczej*, redakcja i wstęp W. Mond-Kozłowska, Gdańsk 2016, s. 35.

Trudno nie zgodzić się z Ingelore Ebeling, która pisze: „Ciągłe nie mamy teorii maski, chociaż tyle o niej napisano. Zaslugą byłby już sam zamiar dokonania czegoś takiego. Ktokolwiek jednak dłużej zajmuje się maską i wszelkimi formami maskowania, tym bardziej bezradny staje przed przytłaczającą różnorodnością wszystkich aspektów fenomenu maski”³⁷.

Świat masek – zdaniem Lucjana Buchalika – traktować można jako odbicie świata ludzi. Gdy zmienia się ów świat, pojawiają się w nim nowe zjawiska, wówczas „musi to znaleźć odzwierciedlenie w świecie masek”³⁸. Maskę interpretować można również jako rodzaj zwierciadła, „w którym społeczność ogląda swoje odbicie i dostrzega zmiany, jest materialnym odzwierciedleniem rozwoju kultury”³⁹. I choć wydaje się ona czymś znajomym i każdy wie, co to jest, w dalszym ciągu stanowi jednak zagadkę, enigmę⁴⁰.

Maska⁴¹ zazwyczaj pojmowana jest jako zasłona całej twarzy lub jej części z widocznymi otworami na oczy. Może być jednak także elementem kostiumu noszonym na twarzy albo częściową bądź całościową ozdobą ciała lub twarzy.

³⁷ *Masken und Maskierung. Kult, Kunst and Kosmetik: von den Naturvölkern bis zur Gegenwart*, Köln 1984, s. 7. Podajemy za W. Dudzik, *Wstęp. Zdejmowanie maski z maski*, [w:] *Paradoksy maski. Antologia*, wybór i przekład W. Dudzik, A. Łuksza, D. Sosnowska, wstęp i red. nauk. W. Dudzik, Warszawa 2018, s. 13.

³⁸ L. Buchalik, op. cit., s. 44.

³⁹ Ibidem, s. 49.

⁴⁰ Zob. D. Pollock, *Mask and the Semiotics of Identity*, “The Journal of the Royal Anthropological Institute”, Vol. 1, No. 3 (Sep., 1995), s. 581-597.

⁴¹ Maska pierwotnie oznaczała osłonę twarzy wykonaną z tkaniny, później dopiero pojawiło się rozumienie tego terminu jako „przebranie” (maski karnawałowe, teatralne). „Z biegiem czasu termin rozszerzył się metonimicznie na kostium, strój. W dalszej kolejności maska zaczęła oznaczać samą przebraną osobę, czyli tego, kto nosi maskę, a w teatrze aktora. W ten sposób pojęcie przesunęło swoje znaczenie z obszaru materii do domeny osoby i zostało w nie wpisane napięcie między przedmiotowym a podmiotowym komponentem semantycznym. Po personifikacji konkretnego materialnego wytworu nastąpił proces metaforyzacji znaczenia, w wyniku którego pojęcie maski znacząco poszerzyło swój zakres semantyczny. Tego słowa zaczęto używać na określenie udawania, podstępu, obłudy”. R. Weihe, *Paradoks maski*, op. cit., s. 69-70. Zważywszy, że słowo *persona* pochodzi od łacińskiego czasownika *per/sonare*, który znaczy „dźwięczeć” bądź „rozbrzmiewać przez”, maska jest więc przedmiotem, przez który się mówi. „Maska nie skrywa – maska daje głos. Maską nie ukrywa podmiotu, lecz ustanawia podmiotowość”. L. Riisgaard, B. Thomassen, *Moce maski. Rytuały uczestnictwa w lokalno-globalnych protestach politycznych*, przeł. Agata Łuksza, [w:] *Paradoksy maski*, op. cit., s. 171. Grecy nie znali terminu „maska”, używali natomiast pojęcia *prósopon*, które wyrażało dwoistość – zarówno twarz, jak i maska, ale również frontalność. Zob. więcej W. Dudzik, *Maska*, op. cit., s. 204. Więcej na temat pojęcia *persona* zob. M. Mauss, *Persona Łacińska*, [w:] Idem, *Socjologia i antropologia*, wstęp C. Lévi-Strauss, przeł. M. Król, K. Pomian, J. Szacki, Warszawa 2001, s. 375-376 oraz w tym samym tomie *Persona*, s. 377-380.

Maska wąsko rozumiana to fałszywa twarz skrywająca się za tą prawdziwą⁴². Maski mogą przybierać rozmaite kształty. Przedstawiają ludzi lub zwierzęta, czyli postacie realne albo byty mityczne – znajdujące się w świecie metafizycznym. Jak więc można zdefiniować pojęcie *maski*? Jedna z najkrótszych charakterystyk przedmiotu o nazwie *maska* brzmi następująco: „Forma plus ekspresja plus symboliczność”⁴³. Zdaniem W. Dudzika podkreślany w słownikach i leksykonach „uniwersalizm kulturowy maski jest tylko deklaracją”⁴⁴.

Analizę problemów definicyjnych rozpocznijmy od etymologii słowa. Aleksander Brückner i Andrzej Bańkowski⁴⁵ utrzymują, że leksem ten, prawdopodobnie, dostał się do naszego języka z francuskiego *masque*, które jest pożyczką z włoskiego *maschera* ‘sztuczna twarz, przebranie’, a przez średnio-wieczną łacinę pochodzi od arabskiego słowa *mashara*. Polskie: *maszkara*, *maszkarny*, *maszkarnik* to ‘komediant’, ‘trefniś’, ‘błazen’, ale i ‘drwina’, ‘obiekt żartów’. W. Dudzik konstatuje, że maska weszła do większości języków europejskich w wyniku serii zapożyczeń, tylko „niektóre »małe« europejskie języki mają inny słowotwórczy rodowód maski, jak na przykład litewski (*kauké*), fiński (*naamion*), węgierski (*álarcot*) itp. Warto przy tym zauważyć, że w żadnym języku afrykańskim – a afrykańskie pochodzenie maski rytualnej jest często podkreślane przez badaczy – »nie ma leksemu, który dałby się dosłownie przetłumaczyć jako maska. Przy analizie przykładów można zauważyć, że maska jest określana za pomocą tego, co reprezentuje albo wizualizuje: ducha albo oblicze zjawy«⁴⁶.

Polskojęzyczne pierwsze znaczenie słowa *maska* pojawia się w 1809 r. w Słowniku języka polskiego Samuela Bogumiła Lindego, gdzie hasło *maska* (z wariantem *maszka*) objaśniane jest jako ‘Twarz przyprawna, zasłaniająca postać człowieka dla niepoznania’⁴⁷.

Słownik języka polskiego pod redakcją Mieczysława Szymczaka podaje osiem znaczeń interesującego nas rzeczownika:

1. ‘osłona na twarzy w formie twarzy ludzkiej lub pyska zwierzęcego, występująca także jako motyw zdobniczy; zasłona z otworami na oczy

⁴² H. Pernet, *Maski*, przeł. A. Łuksza, [w:] *Paradoksy maski. Antologia*, wybór i przekł. W. Dudzik, A. Łuksza, D. Sosnowska, wstęp i red. nauk. W. Dudzik, Warszawa 2018, s. 36.

⁴³ W. Dudzik, *Maska*, op. cit., s. 70.

⁴⁴ Ibidem, s. 238–239.

⁴⁵ A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1989; A. Bańkowski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2000.

⁴⁶ W. Dudzik, *Maska w kulturze współczesnej Europy. Teorie i praktyki*, Warszawa 2020, s. 60.

⁴⁷ S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 2, cz. 1, Warszawa 1809, s. 40.

kryjąca całą twarz lub jej część, stosowana również w teatrze, zwłaszcza w teatrze starożytnym;

2. 'człowiek w masce, osoba przebrana, z zasłoniętą twarzą';
3. 'odlew twarzy ludzkiej, zrobiony najczęściej z gipsu';
4. 'ochronna lub izolująca osłona twarzy używana podczas pracy w niektórych zawodach lub w sporcie';
5. 'zewnątrzna pokrywa silnika samochodu, samolotu, czołgu itp.';
6. fot. 'urządzenie służące do zasłaniania pola widzenia, używane przy robieniu zdjęć sztucznie montowanych';
7. med. 'część aparatu tlenowego lub narkozy gazowej, wykonana z metalu lub sztucznego tworzywa, przylegająca szczelnie wokół ust i nosa chorego, połączona z aparatem węzłem gumowym';
8. wojsk. 'naturalna lub sztuczna zasłona stanowisk wojskowych'⁴⁸.

Do hasła dołączane są kolokacje słowa, np.: *brać, nosić, kłaść, przywdziawać maskę, kryć (pod) maską* 'ukrywać swe prawdziwe zamiary, uczucia; udawać'; *zrzucić, zdejmować maskę* 'przestać udawać; ujawniać swe prawdziwe zamiary, uczucia'; *zdzierać z kogoś, z czegoś maskę* 'ujawniać czyjeś ukryte zamiary, uczucia, charakter; demaskować coś'; *maska z kogoś spadła* 'ktoś dał się poznać takim, jakim jest w rzeczywistości'.

Identyczne połączenia wyrazowe odnajdziemy w *Słowniku frazeologicznym języka polskiego*⁴⁹, który wskazuje dodatkowo rodzaje masek: (1) druciana 'używana w szermierce siatka druciana chroniąca twarz przed zranieniem'; (2) gazowa albo przeciwgazowa 'aparat z zasłoną szczelnie przylegającą do twarzy, chroniący przed szkodliwym działaniem gazów'; (3) karnawałowa; (4) komiczna, tragiczna (w teatrze); (5) ochronna 'izolująca zasłona na twarz'; (6) pośmiertna 'odlew twarzy zmarłego'; (7) rzeźna 'przyrząd do zabijania zwierząt'; (8) woskowa 'woskowy odlew twarzy ludzkiej'; (9) hist. Maska hełmu 'przednia, ruchoma część hełmu osłaniająca twarz'; (10) samochodu, samolotu, czołgu 'zewnątrzna pokrywa silnika samochodu, samolotu, czołgu'.

Z kolei *Inny słownik języka polskiego* pod redakcją Mirosława Bańki podaje trzy znaczenia kategorii *maska*: w obrębie pierwszego wyróżnia pięć eksplikacji szczegółowych (1. 'przedmiot, który nakładamy na twarz, aby ukryć lub zmienić swój wygląd. Maska ma zwykle otwory, przez które można patrzeć, i często przypomina ludzką twarz'; 2. 'przedmiot, który nosimy na twarzy, aby zabezpieczyć się przed szkodliwymi substancjami lub urazami albo dla bezpieczeństwa innych osób lub rzeczy'; 3. 'część aparatu tlenowego przylegająca ściśle do twarzy wokół ust i nosa pacjenta'; 4. 'odlew twarzy, zwykle

⁴⁸ *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 2, Warszawa 1999, s. 111.

⁴⁹ S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1967.

wykonany z gipsu'; 5. 'inaczej maseczka kosmetyczna'); znaczenie drugie – 'maską nazywamy zachowanie, które ukrywa czyjeś prawdziwe uczucia, charakter, zamiary itp. Słowo często używane w wyrażeniach „zakładać maskę”, „zrzucić maskę” itp.; znaczenie trzecie – 'maska samochodu lub innego pojazdu to jego przednia, ruchoma część, zwykle przykrywająca silnik'⁵⁰.

Wypada odnieść się także do *Wielkiego słownika języka polskiego* PWN pod redakcją Piotra Źmigrodzkiego, który odnotowuje siedem znaczeń wyrazu *maska*: 1a karnawałowa, 1b osoba 'osoba w masce na twarzy'; 2. ochronna; 3. sztuczne zachowanie; 4. w samochodzie; 5. tlenowa; 6. kosmetyk; 7. grymas 'wykrzywienie twarzy będące wyrazem nieprzyjemnych emocji' – z kwalifikatorem potoczne⁵¹.

We wszystkich słownikach istotne wydają się asocjacje z twarzą⁵², co szczególnie silnie eksponują frazeologizmy. Potwierdzają to spostrzeżenie także: *Słownik gwary studenckiej* (*maska* – neosemantyzm 'o twarzy zniekształconej' i *macha* – neologizm, zgrubienie od *maska* 'twarz'), *Słownik gwary uczniowskiej* i *Nowy słownik gwary uczniowskiej* (1. 'brzydka twarz', 2. 'brzydki chłopiec lub dziewczyna', 3. 'ostrzy makijaż') oraz *Słownik tajemnych gwar przestępczych* (*maska/macha* 1. *W machę* 'uderzenie w twarz'; 2. *Sprzedać maskę* 'pokazać twarz'; 3. *Maskę zdjąć* 'fotografować')⁵³. Z kolei autorzy *Słownika polszczyzny potocznej* wymieniają frazeologizm *na twarz*, który objaśniają następująco: 'licząc na jedną osobę, por. cyt.: „Dobrze byłoby

⁵⁰ *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 1, Warszawa 2000.

⁵¹ *Wielki słownik języka polskiego PWN* (wsjp.pl) (dostęp: 7.08.2021).

⁵² Znaczenie twarzy podkreślają również Małgorzata Kita i Edward Polański autorzy *Słownika tematycznego języka polskiego* (Łódź 2002), którzy nie tylko wskazują kolokacje typu: *anielska, bez wyrazu, blada, brzydka, budząca zaufanie, charakterystyczna, delikatna, drobna, dumna, foremna, gładka, inteligentna, koścista, ładna, łagodna, miła, nalana, o grubych rysach, odpychająca, ogorzała, okrągła, ołsniewająca, opalona, ospowata, owalna, piegowata, pociągła, pogodna, pokryta zmarszczkami, pomarszczona, poorana zmarszczkami, przyjazna, pucółowata, pulchna, rumiana, smągła, smutna, spokojna, subtelna, sympatyczna, szczerza, sniada, uśmiechnięta, wymizerowana, zamysłono, zasępiona, zawzięta, ziemista, złana potem, zmęczona, zniszczona, zwiędła, żywa*, ale także frazeologizmy: *blada twarz, być komuś w czymś do twarzy, coś maluje się na czyjejs twarzy, powiedzieć coś komuś prosto w twarz, roześmiać się komuś w twarz, stracić twarz, twarzą w twarz, zachować twarz, znajoma twarz*.

⁵³ L. Kaczmarek, T. Skubalanka, S. Grabias, *Słownik gwary studenckiej*, Lublin 1994; H. Czarnecka, H. Zgólkowa, *Słownik gwary uczniowskiej*, Poznań 1991; M. Kasperczak, M. Rzeszutek, J. Smół, H. Zgólkowa, pod red. H. Zgólkowej, *Nowy słownik gwary uczniowskiej*, Wrocław 2004; K. Stępnia, współpraca Z. Podgórzec, *Słownik tajemnych gwar przestępczych*, Londyn 1993.

się napić wódki, najlepiej dużo, po pół litra na twarz”⁵⁴. Znaczenia tego typu utożsamiają twarz z człowiekiem, z całą osobą ludzką. Mamy zatem do czynienia z ciągiem asocjacyjnym: maska = twarz = cały człowiek. Innymi słowy, twarz staje się w tym przypadku metonimią człowieka.

Maskę możemy zatem interpretować jako przedmiot, artefakt, ale również istotę ludzką. Trafne wydają się w tym miejscu słowa Jolande Jacobi: „Skomplikowane życie wewnętrzne i jeszcze bardziej złożone życie wewnętrzne wymagają różnych sposobów zachowania się i ukazywania siebie, aby móc sprostać wszystkim wymaganiom i okolicznościom. Człowiek musi – z konieczności – grać niejedną rolę i nosić maskę odpowiednią do roli. Wynika to stąd, że żyje on we wspólnocie społecznej”⁵⁵. Być może jest to jedna z przyczyn tak wielkiej ilości różnorodnych masek, które pojawiły się w obecnych „czasach zarazy”.

IV. Funkcje masek

Roger Caillois twierdzi, że maska „ukrywa, przeobraża, budzi strach”⁵⁶, co wiąże z funkcjami mimetyzmu u owadów, takimi jak kamuflaż, udawanie i odstraszanie.

Maski używane są w wielu celach, w tym: magicznych, obrzędowych.

Wśród masek obrzędowych znajdujemy maski szamańskie, inicjacyjne, ofiarne, maski przodków i bohaterów mitycznych, maski wojenne, pogrzebowe, wotywno, amulety. Ich zadaniem jest uosabianie bogów, duchów i herosów, magiczna ochrona przed nieszczęściem, klęską, chorobą, zastraszanie wrogów i osób niepowołanych do wtajemniczeń, a także animacja i przekaz inicjacji⁵⁷.

Grecka maska teatralna komunikowała, że należy oddzielić postać od aktora, w przypadku masek rytualnych to osoba nosząca maskę stawała się czasowo bogiem lub duchem⁵⁸.

⁵⁴ J. Anusiewicz, J. Skawiński, *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa–Wrocław 1996.

⁵⁵ J. Jacobi, *Zamaskowanie*, tłum. C. Tarnogórski, Warszawa 1979, s. 32.

⁵⁶ R. Caillois, *Maski*, przeł. Ł. Jurasz-Dudzik, [w:] *Paradoksy maski. Antologia*, wybór i przekł. W. Dudzik, A. Łuksza, D. Sosnowska, wstęp i red. naukowa W. Dudzik, Warszawa 2018, s. 25.

⁵⁷ M. Zowisło, *Obecność maski. Refleksje z obszaru filozofii kultury*, [w:] *Maska. Zakrywanie i odkrywanie pomiędzy Wschodem i Zachodem. Studia na pograniczach antropologii i estetyki porównawczej*, red. i wstęp W. Mond-Kozłowska, Gdańsk 2016, s. 221.

⁵⁸ Zob. więcej W. Dudzik, *Maska*, op. cit., s. 186.

Maska pełni między innymi funkcje apotropaiczne. „Słowo »apotropaiczność« pochodzi z greki, oznacza właściwości odpędzające i umiejętność odwracania złych mocy i złych spojrzeń”⁵⁹. Materiałowe maski można porównać do amuletów, których działanie ma polegać na magicznej obronie przed chorobą (por. amulety przeciwdżumowe), bowiem – jak dowiedziono – skuteczność medyczna tego rodzaju masek jest łagodnie mówiąc mocno dyskusyjna.

Wielość funkcji, jakie pełnią maski, chodzi nam o te, które określamy mianem „przedpandemicznych”, jest oczywista i zależna od ich rodzaju oraz kontekstu kulturowego.

Maskę można traktować również jako pewien rodzaj dokumentu wizualnego odzwierciedlającego wartości społeczne i zasady, ale też źródła zbiorowego dziedzictwa, wspólną tożsamość⁶⁰. Niekiedy stają się ona narzędziem politycznym, narzędziem krytyki odwołującym się do tak skutecznej broni jak śmiech. Niezależnie od problemów definicyjnych i klasyfikacyjnych⁶¹ pewne jest, że maski odgrywały i odgrywają istotną rolę w rytuałach i świętach, a współcześnie stanowią codzienne doświadczenie zasadniczej części mieszkańców globu, choć pozbawione już tych pierwotnych odniesień. Åsa Boholm zauważa, iż „pobieżny przegląd niektórych funkcji masek uprzymiarnia nam, że mamy do czynienia ze składnikiem ekspresji symbolicznej, który należy rozumieć zależnie od kontekstu, z uwzględnieniem specyficznych dla danej społeczności znaczeń kulturowych”⁶².

R. Caillois, podkreślając wyjątkowe znaczenie maski w dziejach gatunku ludzkiego, zupełnie nieświadomie przewidział, że „w istocie cała ludzkość nosi bądź nosiła maski”⁶³. Zdaniem badacza „Nie istnieje narzędzie, wynala-

⁵⁹ W. Szturc, *Rytualne źródła teatru. Obrzęd – maska – święto*, Kraków 2013, s. 339. Gr. *apotrópaios* – „odwracający zło”, za: <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/apotropaiczny;5409677.html> (dostęp: 5.08.2021). Zob. też https://www.wilanow-palac.pl/amulety_przeciwdzumowe.html (dostęp: 2.08.2021).

⁶⁰ Zob. więcej F. de Santos, *Stare maski, nowe tożsamości – próba reinterpretacji masek afrykańskich*, przeł. W. Mond-Kozłowska, [w:] *Maska. Zakrywanie i odkrywanie pomiędzy Wschodem i Zachodem. Studia na pograniczach antropologii i estetyki porównawczej*, red. i wstęp W. Mond-Kozłowska, Gdańsk 2016, s. 56.

⁶¹ Propozycję typologii masek przedstawiamy w tekście zatytułowanym *Porządkowanie chaosu, czyli klasyfikacje masek* (w druku).

⁶² Å. Boholm, *Weneckie widowiska karnawałowe w maskach*, przekł. J. Jaworska, [w:] *Antropologia widowisk. Zagadnienia i wybór tekstów*, opr. A. Chałupnik, W. Dudzik, M. Kanabrodzki, L. Kolankiewicz, wstęp i red. L. Kolankiewicz, Warszawa 2005, s. 660.

⁶³ R. Caillois, op. cit., s. 27.

zek, wierzenie, obyczaj ani instytucja, które jednoczyłyby całą ludzkość w takim stopniu, jak dokonuje tego i wyraża to zwyczaj noszenia maski”⁶⁴.

Współczesne maski pandemiczne pełnią wiele różnorodnych funkcji, choć teoretycznie na pierwszym miejscu powinna znajdować się funkcja ochronna. Jednakże analiza masek wyekscerpowanych ze stron internetowych jednoznacznie dowodzi, że ta właśnie funkcja dla użytkowników wydaje się najmniej istotna. Spróbujmy zatem wskazać funkcje współczesnych masek pandemicznych. Można wśród nich wydzielić:

1. **Funkcję ochronną** – podstawową; działanie maski ma bowiem polegać na osłonięciu użytkownika przed czymś niebezpiecznym lub szkodliwym, a za taki należy uznać koronawirus. Funkcję ochronną pełnią maski chirurgiczne (fot. 1).
2. **Funkcję prestiżową (wyróżniającą)** – widoczną szczególnie w przypadku masek ekskluzywnych, z „wyższej półki cenowej”, wykonanych przez projektantów mody przy użyciu cennych tkanin (np. jedwabiu) lub rzadko spotykanych materiałów (np. skorupy strusich jaj)⁶⁵. Tego typu maski traktować można jako symbol statusu jednostki (fot. 2).
3. **Funkcję estetyczną** – związaną z dążeniem do dobrej prezencji; nosicielowi maski zależy na ładnym, niekiedy wręcz wyrafinowanym wyglądzie, stąd dba na przykład o dobór/zgodność kolorystyki maski i noszonej w danym momencie odzieży (fot. 3).
4. **Funkcję identyfikacyjną (tożsamościową)** – występującą w trzech wariantach: (a) identyfikacji z daną grupą społeczną; (b) identyfikacji z określonymi poglądami; (c) identyfikacji z „idolem” – niezależnie czy będzie to święty uwidoczniiony na masce, czy idol sportowy, czy wreszcie ulubiona piosenkarka, aktor lub muzyk (fot. 4).
5. **Funkcję ekspresywną (emotywną)** – którą można przypisać np. maskom z rysunkiem uśmiechniętych ust lub z wulgarnymi hasłami adresowanymi do partii PiS (fot. 5).
6. **Funkcję impresywną (subdyrektywną)** – bezpośrednio związaną z przekazem werbalnym składającym nosiciela maski i/lub obserwatora do konkretnych zachowań, np.: „Don't worry, be happy” (fot. 6).
7. **Funkcję ludyczną** – jej podstawą staje się chęć zabawy, rozrywki, żartu. Można ją interpretować z dwóch perspektyw: nadawcy-projektanta, który bawi się tworząc maskę i odbiorcy-użytkownika, który używając jej pokazuje nie tylko dystans do siebie, ale jednocześnie pragnie

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Uwaga dotycząca Japonii sprzed kilku lat. Zob. więcej M. Leone, *The Semiotics of the Medical Face Mask: East and West*, „Signs & Media” 1 (2020), s. 50, DOI: 10.1163/25900323-12340004.

zerwać z rutyną, monotonią (wszak maski chirurgiczne są identyczne), prezentuje duże poczucie humoru, np. maska z otworem na papierosa lub słomkę do napojów, drinków czy maska z wizerunkiem kota z wywieszonym językiem (fot. 7).

8. **Funkcję dydaktyczną/edukacyjną** – maski mogą być także narzędziem dydaktyki społecznej⁶⁶, choćby wówczas, gdy edukują w zakresie znajomości dzieł sztuki bądź kultury popularnej. Być może ktoś, kto widzi na masce przedstawienie sceny Stworzenia Adama, zechce dowiedzieć się więcej o fresku mistrza włoskiego renesansu i samym mistrzu, nie mówiąc już o Kaplicy Sykstyńskiej (fot. 8).
9. **Funkcję negowania istniejącego status quo (protestacyjną)** – wyrażaną przez uczestników masowych demonstracji, np. antyglobalistycznych. Staje się wówczas maska narzędziem krytyki. Jean-Thierry Maertens nie bez racji pisze też o ważnych, potencjalnych skutkach takiego jej wykorzystania: „Maska zawsze [...] wyraża określoną wizję świata i uczestnictwo tłumu w wydarzeniach, które kierują losami tego świata”⁶⁷. Można się zgodzić z tezą, że niezależnie od czasów i środowiska kulturowego ludzie byli i są świadomi mocy maski, w tym przypadku także w kontekście skuteczności działań politycznych⁶⁸ (fot. 9).

Mnogość obecnie spotykanych masek pandemicznych każe się jeszcze zastanowić nad bardziej ogólnymi, zasadniczymi przyczynami tego nowego trendu kulturowego. Być może ważną, a nawet wręcz nadrzędną funkcją masek jest ich **funkcja terapeutyczna**, pozwalająca na oswojenie lęku przed pandemią (fot. 10), często wyrażana w prześmiewczy sposób (podobnie jak memy). Warto dodać uwagę natury bardziej ogólnej, na co zwraca uwagę Luca Tateo pisząc, że estetyzacja masek na twarzy stanowi jedno z najpotężniejszych narzędzi kulturowych, za pomocą których człowiek nadaje sens

⁶⁶ Zob. więcej W. Szturc, *Mimesis maski i przestrzenie arche: mit – natura – sen*, [w:] *Maska. Zakrywanie i odkrywanie pomiędzy Wschodem i Zachodem. Studia na pograniczach antropologii i estetyki porównawczej*, red. i wstęp W. Mond-Kozłowska, Gdańsk 2016, s. 19.

⁶⁷ J.-T. Maertens, *Maska i lustro. Esej z antropologii okrycia twarzy*, przekł. M. Rodak, [w:] *Antropologia widowisk. Zagadnienia i wybór tekstów*, opr. A. Chałupnik, W. Dudzik, M. Kanabrodzki, L. Kolankiewicz, wstęp i red. L. Kolankiewicz, Warszawa 2005, s. 675.

⁶⁸ L. Riisgaard, B. Thomassen, *Moce maski. Rytuały uczestnictwa w lokalno-globalnych protestach politycznych*, przeł. Agata Łuksza, [w:] *Paradoksy maski. Antologia*, wybór i przekład W. Dudzik, A. Łuksza, D. Sosnowska, wstęp i redakcja naukowa W. Dudzik, Warszawa 2018, s. 184.

zarówno pozytywnym, jak i budzącym lęk wydarzeniom⁶⁹. Bez względu jednak na pochodzenie, miejsce wykonania czy cel powstania i użycia maska odbija „najpierw nasze utajone lęki i pragnienia, smutki i radości, by w ten sposób objawić się jako katalizator wspólnych popędów czy napędów, emocji i terapii tych emocji. Obcowanie z maską musi nastąpić po akcie wzajemnego odsłonięcia się przed sobą dwóch obcych istot: maski i patrzącego na nią *innego człowieka*”⁷⁰.

Maska sama w sobie jest bytem zamaskowanym. Przybiera rozmaite oblicza, a „spoza jej rozlicznych kształtów i grymasów przemawia do człowieka wielość egzystencjalnych znaczeń, fundamentalnych dla ludzkiego rozumienia, trwania, samopoznania, urzeczywistnienia”⁷¹. Massimo Leone przewiduje, że maska medyczna jest tak głęboko związana z dysforyczną sytuacją pandemii, że wydaje się mało prawdopodobne, by przekształciła się w modę bez tych negatywnych odniesień⁷². Przedstawiona przez nas analiza współczesnych funkcji maski i jej popkulturowych postaci pozwala jednak poddać tę tezę w wątpliwość, maski bowiem wyraźnie migrują od pierwotnych, medycznych znaczeń wybijając się na „modową niepodległość”⁷³.

Bibliografia

- Anusiewicz J., Skawiński J., *Słownik polszczyzny potocznej*, Warszawa–Wrocław 1996.
- Argyle M., *The Laws of Looking*, “Human Nature”, January 1: 1978, s. 32–40.
- Bańkowski A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2000.
- Belting H., *Faces. Historia twarzy*, przeł. T. Zatorski, Gdańsk 2015.
- Blakemore E., *Why plague doctors wore those strange beaked masks*, <https://www.nationalgeographic.com/history/article/plague-doctors-beaked-masks-coronavirus> (dostęp: 8.08.2021).
- Brown P., S.C. Levinson, *Politeness: Some Universals in Language Use*, Cambridge 1987.
- Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1989.
- Boholm Å., *Weneckie widowiska karnawałowe w maskach*, przekł. J. Jaworska, [w:] *Antropologia widowisk. Zagadnienia i wybór tekstów*, opr. A. Chałupnik, W. Dudzik, M. Kanabrodzki, L. Kolankiewicz, wstęp i redakcja L. Kolankiewicz, Warszawa 2005, s. 658–667.

⁶⁹ L. Tateo, *Face masks as layers of meaning in times of COVID-19*, “Culture & Psychology” 2021, Vol. 27(1), s. 136, DOI: 10.1177/1354067X20957549.

⁷⁰ W. Szturc, *Rytualne źródła teatru...*, op. cit., s. 180.

⁷¹ M. Zowisło, *Obecność maski...*, op. cit., s. 242.

⁷² M. Leone, op. cit., s. 62–63.

⁷³ Rozwinięcie zaproponowanych w tym tekście funkcji masek znalazło się w książce: E. Głazewska, M. Karwatowska, *Maska w „czasach zarazy”. Covidowe wizerunki masek – typologie i funkcje*, Lublin 2021.

- Buchalik L., *Maska dogońska*, [w:] *Maska. Zakrywanie i odkrywanie pomiędzy Wschodem i Zachodem. Studia na pograniczach antropologii i estetyki porównawczej*, redakcja i wstęp W. Mond-Kozłowska, Gdańsk 2016, s. 30-50.
- Caillois R., *Maski*, przeł. Ł. Jurasz-Dudzik, [w:] *Paradoksy maski. Antologia*, wybór i przekład W. Dudzik, A. Łuksza, D. Sosnowska, wstęp i redakcja naukowa W. Dudzik, Warszawa 2018, s. 25-29.
- Courtine J.-J., Haroche C., *Historia twarzy. Wyrażanie i ukrywanie emocji od XVI do początku XIX wieku*, przeł. T. Swoboda, Gdańsk 2007.
- Czarnecka H., Zgólkowa H., *Słownik gwary uczniowskiej*, Poznań 1991.
- de Santos F., *Stare maski, nowe tożsamości – próba reinterpretacji masek afrykańskich*, przeł. W. Mond-Kozłowska, [w:] *Maska. Zakrywanie i odkrywanie pomiędzy Wschodem i Zachodem. Studia na pograniczach antropologii i estetyki porównawczej*, redakcja i wstęp W. Mond-Kozłowska, Gdańsk 2016, s. 53-71.
- Dudzik W., *Wstęp. Zdejmovanie maski z maski*, [w:] *Paradoksy maski. Antologia*, wybór i przekład W. Dudzik, A. Łuksza, D. Sosnowska, wstęp i redakcja naukowa W. Dudzik, Warszawa 2018, s. 7-15.
- Dudzik W., *Maska w kulturze współczesnej Europy. Teorie i praktyki*, Warszawa 2020.
- Ekman P., *Kłamstwo i jego wykrywanie w biznesie, polityce i małżeństwie*, przeł. S.E. Draheim, M. Kowalczyk, Warszawa 2010.
- Goffman E., *Człowiek w teatrze życia codziennego*, tłum. H. Datner-Śpiewak, P. Śpiewak, Warszawa 2000.
- Głażewska E., Karwatowska M., *Maska w „czasach zarazy”. Covidowe wizerunki masek – typologie i funkcje*, Lublin 2021.
- Hall E., *Bezglębny język*, przeł. R. Zimand, A. Skarbińska, Warszawa 1987.
- Hasiuk M., *Ciało i maska w kulturze*, „Kultura Współczesna” 3 (41), 2004, s. 256-281.
<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/ageuzja;3866288.html> (dostęp: 5.08.2021).
<https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/anosmia.html> (dostęp: 5.08.2021).
- <https://www.medonet.pl/zdrowie/zdrowie-dla-kazdego,zasieg-koronawirusa-covid-19--mapa-,artykul,43602150.html> (dostęp: 11.08.2021).
- https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-koronawirus-z-chin/polska/news-rok-temu-wykryto-pierwszy-przypadek-koronawirusa-w-polsce-pa,nId,5069622#crp_state=1 (dostęp: 3.08.2021).
- <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/apotropaiczny;5409677.html> (dostęp: 5.08.2021).
- <https://sjp.pwn.pl/sjp/fizjonomika;2459352.html> (dostęp: 4.08.2021).
- <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (dostęp: 11.08.2021).
- https://www.wilanow-palac.pl/amulety_przeciwdzumowe.html (dostęp: 2.08.2021).
- <https://wyborcza.biz/biznes/7,177151,25772328,chinczycy-maja-program-do-rozpoznawania-twarzy-w-maskach-informatyka.html?disableRedirects=true> (dostęp: 5.08.2021).
- Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 1, Warszawa 2000.

- Jacobi J., *Zamaskowanie*, tłum. C. Tarnogórski, Warszawa 1979.
- Kaczmarek L., Skubalanka T., Grabias S., *Słownik gwary studenckiej*, Lublin 1994.
- Karwatowska M., Głazewska E., *Porządkowanie chaosu, czyli klasyfikacje masek*, „Studia Filologiczne Uniwersytetu Jana Kochanowskiego” 34, 2021, s. 671–688.
- Kasperczak M., Rzeszutek M., Smól J., Zgólkowa H., pod red. H. Zgólkowej, *Nowy słownik gwary uczniowskiej*, Wrocław 2004.
- Kita M., *Językowe rytuały grzecznościowe*, Katowice 2005.
- Kita M., Polański E., *Słownik tematyczny języka polskiego*, Łódź 2002.
- Knapp M.L., Hall J.A., *Komunikacja niewerbalna w interakcjach międzyludzkich*, tłum. A. Śliwa, L. Śliwa, Wrocław 1997.
- Leathers D., *Komunikacja niewerbalna. Zasady i zastosowania*, przekł. M. Trzcńska, Warszawa 2007.
- Leone M., *The Semiotics of the Medical Face Mask: East and West*, „Signs & Media” 1 (2020), s. 40–70, DOI:10.1163/25900323-12340004.
- Lévi-Strauss C., *Drogi masek*, przeł. M. Dobrowolska, Łódź 1985.
- Lévi-Strauss C., *Maska*, przeł. Ł. Jurasz-Dudzik, [w:] *Paradoksy maski. Antologia*, wybór i przekład W. Dudzik, A. Łuksza, D. Sosnowska, wstęp i redakcja naukowa W. Dudzik, Warszawa 2018, s. 19–24.
- Łobocki M., *Metody badań pedagogicznych*, Warszawa 1978.
- Maertens J.-T., *Maska i lustro. Esej z antropologii okrycia twarzy*, przekł. M. Rodak, [w:] *Antropologia widowisk. Zagadnienia i wybór tekstów*, opr. A. Chałupnik, W. Dudzik, M. Kanabrodzki, L. Kolankiewicz, wstęp i redakcja L. Kolankiewicz, Warszawa 2005, s. 668–682.
- Mauss M., *Persona Łacińska*, [w:] Idem, *Socjologia i antropologia*, wstęp C. Lévi-Strauss, przeł. M. Król, K. Pomian, J. Szacki, Warszawa 2001, s. 375–376.
- Mauss M., *Persona*, [w:] Idem, *Socjologia i antropologia*, wstęp C. Lévi-Strauss, przeł. M. Król, K. Pomian, J. Szacki, Warszawa 2001, s. 377–380.
- McCarty C., *Maska – atak/obrona*, przeł. A. Łuksza, [w:] *Paradoksy maski. Antologia*, wybór i przekład W. Dudzik, A. Łuksza, D. Sosnowska, wstęp i redakcja naukowa W. Dudzik, Warszawa 2018, s. 133–154.
- Pernet H., *Maski*, przeł. A. Łuksza, [w:] *Paradoksy maski. Antologia*, wybór i przekład W. Dudzik, A. Łuksza, D. Sosnowska, wstęp i redakcja naukowa W. Dudzik, Warszawa 2018, s. 33–50.
- Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 1998.
- Pollock D., *Mask and the Semiotics of Identity*, “The Journal of the Royal Anthropological Institute”, Vol. 1, No. 3 (Sep., 1995), s. 581–597.
- Riisgaard L., Thomassen B., *Moce maski. Rytuały uczestnictwa w lokalno-globalnych protestach politycznych*, przeł. A. Łuksza, [w:] *Paradoksy maski. Antologia*, wybór i przekład W. Dudzik, A. Łuksza, D. Sosnowska, wstęp i redakcja naukowa W. Dudzik, Warszawa 2018, s. 163–185.

- Savage P., *Gry dla publiczności. Maski w galeriach i muzeach*, przeł. A. Łuksza, [w:] *Paradoksy maski. Antologia*, wybór i przekład W. Dudzik, A. Łuksza, D. Sosnowska, wstęp i redakcja naukowa W. Dudzik, Warszawa 2018, s. 261-273.
- Skorupka S., *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1967.
- Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. 2, Warszawa 1999.
- Stępiak K., współpraca Z. Podgórzec, *Słownik tajemnych gwar przestępczych*, Londyn 1993.
- Synnott A., *The Body Social. Symbolism, Self and Society*, London–New York 1993.
- Szturc W., *Mimesis maski i przestrzenie arche: mit – natura – sen*, [w:] *Maska. Zakrywanie i odkrywanie pomiędzy Wschodem i Zachodem. Studia na pograniczach antropologii i estetyki porównawczej*, redakcja i wstęp W. Mond-Kozłowska, Gdańsk 2016, s. 12-29.
- Szturc W., *Rytualne źródła teatru. Obrzęd – maska – święto*, Kraków 2013.
- Tateo L., *Face masks as layers of meaning in times of COVID-19*, “Culture & Psychology” 2021, Vol. 27(1), s. 131-151, DOI: 10.1177/1354067X20957549.
- Urry J., *Socjologia mobilności*, tłum. J. Stawiński, Warszawa 2009.
- Weihe R., *Paradoks maski*, [w:] *Paradoksy maski. Antologia*, wybór i przekład W. Dudzik, A. Łuksza, D. Sosnowska, wstęp i redakcja naukowa W. Dudzik, Warszawa 2018, s. 63-82.
- Wielki słownik języka polskiego PWN* (wsjp.pl) (dostęp: 7.08.2021).
- Zaczyński W., *Praca badawcza nauczyciela*, Warszawa 2005.
- Zowisło M., *Obecność maski. Refleksje z obszaru filozofii kultury*, [w:] *Maska. Zakrywanie i odkrywanie pomiędzy Wschodem i Zachodem. Studia na pograniczach antropologii i estetyki porównawczej*, redakcja i wstęp W. Mond-Kozłowska, Gdańsk 2016, s. 220-242.

Address: Małgorzata Karwatowska, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Instytut Filologii Polskiej, Katedra Edukacji Polonistycznej, Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4a, 20-031 Lublin, Poland.

Address: Ewa Głazewska, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Instytut Nauk o Kulturze, Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4, 20-031 Lublin, Poland.

ANEKS

Fot. 1. Maska chirurgiczna

Źródło: <https://medicalplus.net.pl/pl/p/Maseczki-chirurgiczne-z-GUMKAMI-BETATEX-NIEBIESKIE-wlokninowe-3-warstwowe-a-50-szt-/2914> (data pobrania: 14.11.2021).

Fot. 2. Maska prestiżowa: ślubna

Źródło: https://www.etsy.com/pl/listing/1012442565/exclusive-white-lace-face-mask-wed-ding?ga_order=most_relevant&ga_search_type=all&ga_view_type=gallery&ga_search_query=exclusive+mask&ref=sr_gallery-1-29 (data pobrania: 14.11.2021).

Fot. 3. Maska estetyczna: satynowa, AlineaAtelier

Źródło: https://www.etsy.com/pl/listing/917491677/red-on-red-satin-organza-coming-125?ref=shop_home_recs_53 (data pobrania: 14.11.2021).

Fot. 4. Maska identyfikacyjna: Konstytucja

Źródło: <https://wydrukowane.com.pl/pl/p/MASECZKA-KONSTYTUCJA-z-napisami-nadrukiem-maseczka-antywirusowa-wielorazowa-dwuwarstwowa-na-twarz-na-nos-usta-do-oslony-ochrony/3940> (data pobrania: 14.11.2021).

Fot. 5. Maska ekspresyjna: uśmiechnięte usta

Źródło: https://www.amazon.com/Adjustable-Breathable-Bandanas-Balaclava-Filters/dp/B09K5C8F33/ref=sr_1_745?keywords=face%2Bmask&qid=1636880306&s=apparel&sr=1-745&th=1 (data pobrania: 14.11.2021).

Fot. 6. Maska impresyjna (subdyrektywna): Don't worry I'm vaccinated

Źródło: <https://teecentury.com/products/dont-worry-im-vaccinated-pro-vaccine-cloth-face-mask?variant=33217056473168> (data pobrania: 14.11.2021).

Fot. 7. Maska ludyczna

Źródło: https://www.amazon.com/Flower-Washable-Printed-Balaclava-Reusable/dp/B09F3JPRT8/ref=sr_1_288?_encoding=UTF8&c=ts&keywords=Women%27s+Balaclava&qid=1636877106&s=apparel&sr=1-288&ts_id=2474961011
(data pobrania: 14.11.2021).

Fot. 8. Maska dydaktyczna/edukacyjna: *Pocałunek*, August Rodin;
Bridgeman Images Art Collections

Źródło: <https://fineartamerica.com/featured/the-kiss-auguste-rodin.html?product=-face-mask> (data pobrania: 14.11.2021).

Fot. 9. Maska protestacyjna: Anonymous

Źródło: https://mrgugu.com/pl/product/maseczka-ze-wzorem-anonymous?collection=mezczyzna_akcesoria_maseczki (data pobrania: 14.11.2021).

Fot. 10. Maska „terapeutyczna”: I swear it's just allergies

Źródło: https://www.amazon.com/Swear-Allergies-Funny-Crying-Cover-ing/dp/B08FYXJL13/ref=sr_1_2?keywords=face+mask+its+allergy&qid=1636884907&qsr=8-2&sres=B08FYXJL13%2CB08BRJ6RZ6%2CB08QHRP179%2CB07KDKP8WT%2CB07P4DQDHJ%2CB08C7HDF1F%2CB087JLXG52%2CB0873DZHLQ%2CB096LX26M4%2CB07MYQNV6Z%2CB00BAM7F8C%2CB08Y8NVW6Y%2CB09DY1W4L3%2CB089JCBV3%2CB00G9E1GYA%2CB07CTB62FM%2CB08LJFKWV3%2CB00UREAGU8%2CB07M9MJPVW%2CB084TJNLPV&srpt=SAFETY_MASK (data pobrania: 14.11.2021).